

А. О. Євграфова

Сумський державний університет

ХУДОЖНЬО-ЗМІСТОВА ПАРАДИГМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізується історична епопея Івана Огієнка «Наш Бій за Державність», яка передає чітку й послідовну авторську позицію щодо його ідеологічних поглядів.

Ключові слова і словосполучення: художньо-змістова парадигма, національна ідея, літературно-художня творчість, філологічний аналіз.

Актуальність дослідження. Ідея служіння народові, яка проходить через історичну епопею «Наш Бій за Державність», є як ніколи сучасною для суспільства. Тому проблематика твору Івана Огієнка, який несе в собі ідею подвигу заради життя Батьківщини, є актуальною, і твір сприймається нами як такий, що потребує спеціального опрацювання й пошанування.

Новизна роботи полягає у пропагуванні знакового твору Івана Огієнка «Наш Бій за Державність», який через низку обставин не дійшов до широкого читацького загалу.

Мета статті — здійснити філологічний аналіз історичної епопеї «Недоспівана пісня» як складової твору Івана Огієнка «Наш Бій за Державність».

Постановка проблеми. Іван Огієнко в суворі лихоліття мужньо і самозречено боровся за українську національну ідею [5, с.224]. Для нього національна ідея постає символом українського національного відродження. В наші часи, коли національне відродження через тумів (запозичую це поняття у Івана Огієнка) — бездумних прислужників із числа зманкуртчених, зденационалізованих земляків — не може досягти кульмінації, палке слово Огієнка потрібне, актуальне, бо бій «за державність продовжується й нині, хіба що в завуальованій і прихованій формі» [5, с.26].

Огієнка називають видатним подвижником української національної ідеї, великим сином України і духовним батьком українського православ'я у ХХ ст., непересічною постаттю української історії, і в цьому немає жодного перебільшення. Сам Іван Огієнко в автобіографічній поемі «На Голготі» з підзаголовком «Трагедія визвольної боротьби» порівнює пережиту власну долю з багаторічним трудним і водночас благородним сходженням зі своїм Хрестом на Голгофу:

Не сорокліття це — Голгота,
Огненне болісне завзяття,
Бо чесна людів робота
Веде звичайно до розп'яття.

Він готовий до останньої хвилини свого життя не схибити з обраного багато років тому шляху:

Хай лютий ворог на Голготу
Жене стократ за Україну, —
Для неї я свою роботу
Аж до могили не покину! [5, с.409]

Насправді так і сталося: 30-літнє перебування в еміграції, на чужині не зламало Івана Огієнка, незважаючи на переслідування за правду, «радянське судилище Таланту й Подвижництва», замовчування його праць, навішування ярликів, — і в цілому, незважаючи на забуття на своїй батьківщині.

Життя Івана Огієнка — це подвиг, гідний якщо не наслідування, то хоча б поцінування. Серед його багатогранного доробку вирізняється літературно-художня творчість, яка є такою ж цінною, великою, якісною, що потребує окремого пошанування і фахового лінгвістичного аналізу.

Тема служіння народові, тема подвигу заради своєї Батьківщини — чи не найголовніші у творчості Івана Огієнка. «У своїх поемах і романах митрополит осмислював духовний та історичний досвід свого народу. Нам би цікаво було почитати, що він написав у епопеї з двох частин «Наш бій за державність» [3]. На жаль, його книги залишаються за кордоном або у спецфондах і є недоступними для читацького загалу. Знайомство з історичною епопеєю «Наш Бій за Державність» для мене стало можливим завдяки Голові Ради Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, що і дало мені змогу прочитати цей твір і продовжити його філологічний аналіз [4, с.274-277; 5, с.407-408].

Третій том творів Івана Огієнка має назву «Наш Бій за Державність» і складається із семи творів: 1) За волю! (Хмелеві Кобзарі): Історична картина на одну дію. — С.9-34; 2) Недоспівана пісня (Богдан Хмельницький): Історична епопея. — С.35-148; 3) Сповідь Гетьмана (Гетьман Іван Виговський): Історична драма на одну дію. — С.149-174; 4) Скитальник (Юрій Хмельниченко): Поема-легенда. — С.157-180; 5) Туми: Історична поема. — С.181-194; 6) Наша Церква — Первозванна: Історична поема. — С.195-204; 7) Розп'ятий Мазепа: Історична драма на п'ять дій. — С.205-215.

Стратегічно визначальною для розуміння змісту всіх цих творів постає передмова самого автора, яку ми далі й цитуємо, зберігаючи орфографію оригіналу: «Найголовніша і найсвятіша Ідея Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава. Вона була в нас, ця Незалежна Держава, була довгі віки, але року 1240-го татари окупували її на 122 роки (1240-1362) — і спинили її. Спинили нашу Самостійну Державу, але не знищили нашої самостійницької ідеології. Вона горіла в свідомих українських душах пекучим і ясним полум'ям і породила нам лицарський Бій за Державність. Невмирущий Бій за Державність України! Ідея Бою за свою Державність стала найголовнішою в Українського Народу, яка палючим полум'ям горить

від давнини аж до наших часів. Горить у нас от уже більше 700 літ (1240-1961), то сильно спалахуючи, то трохи затихаючи, але ніколи не погасаючи! І найголовнішим Провідником нашого Бою за Державність завжди був сам Український Народ, який ні на одну мить не забуває своєї найголовнішої мети й найголовнішої цілі життя — Самостійної Української Держави! Не забував і кілька разів відновлював її.

Наш Бій за Державність червоною ниткою проходить через усю українську історію як її головна ціль, як її головна мета існування. Цю головну ціль вільнолюбні наші батьки передають своїм синам, а сини — своїм дітям, і Наш Бій за Державність переходить живим і активним із покоління в покоління» [2, с.5-6].

Якщо для деякого із наших сучасників українська національна ідея «не спрацювала», а для інших вона є досі невизначеною, а ще для котрих — непотрібною або перекрученою, тобто «науково переосмисленою», то для Огієнка — це унікальне явище, суто українське, що є ідеологією національної солідарності. Такий підхід у висвітленні національної ідеї як риси національної ментальності і моделі історичного розвитку у художньо-літературній спадщині Огієнка свідчить про його життєві пріоритети, допомагає нам зрозуміти його духовне кредо.

У контексті Огієнкових творів поняття *ідея українського народу, ідея Незалежної Держави, Незалежна Українська Держава, Невмирущий Бій за Державність* (ми зберігаємо велику літеру у словах, яка використовувалась автором як засіб впливу на читача, як вияв патетики) якщо не ототожнюються, то принаймні об'єднуються. І в цій інтеграції з'єднуються історичні устремління українського народу в його боротьбі за самостійну, соборну, унітарну державу. Об'єднання необхідне як всенародна, всенациональна дія, і кожна історична доба створює «свою незалежницьку епопею». З цього приводу 25 червня 1961 р. автор зазначав: «Завітна Мета України ще не наступила, але сама ідея Незалежної Держави вже стала соборною, загальною, всеукраїнською, цехто здійсненою у недовгому часі! Вона полум'яною Зорею сяє всім нам!

І всі глибоко віримо:
Скінчиться Бій наш за Державу,
Бо Україна непоборна, —
Й вона вбереться в вічну Славу,
Як Мати вольна та соборна!» [2, с.8].

У першій книзі «За волю!» Іван Огієнко майстерно змальовує Україну напередодні повстання Богдана Хмельницького, 1647 року, яка гуде, «як подратований вулій», церкви «тихі, убогі, але вони сполонними дзвонами кличуть народ до помсти» [2, с.13]. Народ «сильно хвилюється», «побожно низько поскиляв свої голови, як те жито під вітром»; «і тихо у гушці народній», «усі слухають думу, зачавшись, усі очі горять, як жаринки»; «усі мовчать; на майдані тихо, хоч маком сій», «і враз усі прокинулись, заколихались, як те жито від вітру» [2, с.21]. Образ народу створений з використанням побутових реалій (*дани тиєниці, убогі церкви*), порівнянь на зразок фольклор-

них (*[народ гуде]*, як зимова завірюха; *[усі прокинулись]*, як жито під вітром; *[тихо]*, хоч маком сій).

Спочатку опис України нагадує ідилію:

... Душа тут радісна й весела,
Й в трояндах купається тихий цей Край,
Ясна Україна, наземний наш Рай! [2, с.37]

На цьому тлі патріотичні думи, що їх співають двоє кобзарів, звучать антитезою:

Розпадуться кайдани неволі, —
Україна небаром воскресне! [2, с.16]
«Ще дочекаємо щастя!» [2, с.21]
«Ой вдарять громи, буря буде,
І попливуть криваві ріки,
Мечем здобудуть Долю люди
Собі і дітонькам навіки!» [2, с.22]

Ідея помсти («Ляхи роблять нас рабами!») нуртує поміж козаків, тема Бою за Державність послідовно й естетично виражено розкривається в образі Богдана Хмельницького. Сам Огієнко наголошує: «Хмельниччина (1647-1657) — це наша найбільша школа Бою за Державність, це наша найславніша лицарська епопея, яка три віки полум'ям горить у наших душах. Це час, коли зродилася наша правдива українська волелюбна нація, що в віки понесла Бій за державність! Вона — основа моєї епопеї» [2, с.7].

Отже, в центрі «Недоспіваної пісні» — образ Богдана Хмельницького. Ця постать сприймається у сучасній історіографії неоднозначно. Про Богдана Хмельницького полемізують у наукових і публіцистичних працях, йому присвячують фундаментальні художні твори (роман П.Загребельного «Я — Богдан» та ін.); нарешті, обговорюють ідею слов'янського братства у зв'язку з Переяславською Радою на телебаченні («5-й канал», 18 січня 2007 р.). Перипетії сучасних тлумачень ролі Богдана Хмельницького для української історії можна узагальнено подати у вигляді двох існуючих точок зору: *Богдан Хмельницький — це патріот України і Богдан Хмельницький «занапастив... неньку Україну»* (Т.Шевченко).

Звичайно, оцінювати внесок історичного діяча можна, лише виходячи з того, що нового, прогресивного зробив він свого часу. Безперечно, Богдан Хмельницький підняв усю Україну. Історична оцінка воєнно-політичного союзу між Україною і Росією надана ще Михайлом Грушевським, який вважав Переяславську Раду міліарною комбінацією. Тепер навіть школярі знають, що Богдан Хмельницький не лише сам присягав, а й вимагав присяги від московського царя, а отже, козаки дивилися на цю угоду як на акт рівноправних партнерів. Березневі статті — це узгоджена українська позиція при домовленості з московським царем, яку той схвалив [1].

Іван Огієнко, як людина неординарна, велична, професійна, обдарована, розумів, що військовий вишкіл в арміях різних держав дав

змогу українським козакам воювати за власну незалежність. І чимало козаків, які пройшли чудовий вишкіл під час тридцятилітньої війни, згодом брали участь у визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького [6]. Отже, козаки постають рушійною силою визвольних змагань: «Вставай, Україно, відкрито та сміло / До бою, до бою, до бою!» [2, с.50].

Створюючи образ Богдана, Огієнко використовує притаманні його системі художні ознаки, насамперед, порівняння: «Богдан, *мов вихор*, в пащу бою / Летить, *як сокіл*, на коні»; «В бою, *як Вождь*, на першій місці»; «*Грозою меч його літає / Й, як буря в полі*, грізно грає»; «Він сміло рветься в небезпеку, / *Як спраглий олень до потоку*, / Й зорить побіду недалеко, / І *туром* мчить у січ жорстоку» [2, с.51]. В описі гетьмана переважають фольклорні мотиви й образи: «Ой то не сокіл по-під хмари / Гряде Богдан, як тур, додому» [2, с.72]. Прихильне ставлення автора до Богдана Хмельницького передають численні епітети: «Немов стрільчасть осокора, / Хмельницький зростом був високий, / Велична постає крутогора, / Козак моторний, чорноокий» [2, с.79]; «І сяйвом б'ють глибокі очі, / Пошану сів він довкола, / Як місяць в зірок серед ночі, / Богдан, як тур, міцний на дусі / Та запальний, немов солома» [2, с.79].

Автор зумів адекватно передати складні перипетії приватного, світського і воєнного життя гетьмана Богдана Хмельницького. Не уникає Огієнко й демонстрації розчарування, роздумів, навіть розпачу, вагань — усього того, що може бути схарактеризовано як внутрішній стан душі, внутрішнє «Я», переживання, трагедія особистості. Чого лише варта народна пісня «Ой горе тій чайці», яку співає Богдан, розмірковуючи про союз із Москвою:

І тихо плакала бандура.
Богдан сумний, як ніч осіння:
Будучність темна та похмура.
І де шукать йому спасіння? [2, с.121]

Підсумовуючи, зазначимо, що, на переконання Івана Огієнка, заслуга Богдана Хмельницького полягає в розумінні необхідності здійснити прорив — стати Україні самостійною державою.

Окрема для Огієнка тема — невмирущий народ і вічна Православна Церква. Сам Огієнко зазначає: «Народ і Церква разом давали історії своїх великих Провідників, які вкрили Україну віковичною невмирущою Славою. Це були, напр.: князь Костянтин-Василь Острозький, Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Великий Митрополит Київський Петро Могила, Великий Гетьман Богдан Хмельницький, творець «Великого Князівства Руського» Гетьман Іван Виговський, Великий Гетьман Самостійник Іван Мазепа — і багато-багато інших, що відважно провадили на Бій за Державність, передаючи його з покоління в покоління» [2, с.6]. Тому не випадковим і природним для Огієнка є образ українського православного священика: «Несподівано надходить сивий Священик. Увесь побитий, увесь закрявавлений, облич-

чя в крові, ряса у дірках, волосся розкуйовджене, борода напіввирвана...» [2, с.33]. По суті, цей український православний священик сприймається як втілення совісті розп'ятого українського народу.

Узагалі в архітектоніці п'єси значне місце посідають мікрообрази: з одного боку, священика, бурсака, окремих козаків, що уособлюють представників народу, а з іншого — сподвижників Богдана Хмельницького: полковника Богуна, кошового Івана Сірка. Це дозволяє авторові наповнити епопею дійовими особами, урізноманітнити тематичні течії, відтворити багатоплановість подій і думок персонажів. Так, автор подає різні погляди на вимушену подіями злуку з Московією 1654 р.:

Богдан:

З Московією станемо в союзі
Як незалежна Держава.

Іван Богун, полковник Вінницький:

Москаль не держиться угоди
Й на все пантрує заздрим оком!

Іван Сірко, кошовий Запорозький:

Що дасть Московія нам дика,
Коли й сама не має волі?
Це ж небезпека превелика —
У лапи йти царській сваволі [2, с.120].

Каліки (голос народу):

Ой, Богдане, вражий сину,
Бив поклони королеві,
А тепер продав Україну
За полушку москалеві [2, с.133].

Оцінюючи наслідки діяльності гетьмана, Іван Огієнко відзначає:

Хмельницький збройною рукою
Відтяв від Польщі Україну —
Ішов дорогою тяжкою
І бивсь за Волю до загину!
І ось з'єднався він з Московією,
А з того лихо все й сьогодні:
«Я мріяв можності подвою,
Москва ж все пхає до безодні» [2, с.139].

На щирості думок і діянь гетьмана наголошується в останніх рядках епопеї:

Усе життя пройшло в горінні
За тебе, мати Україно, —
Тобі всі Мріяння весінні
Й орлині крила до загину!
Усе життя служив без впину
Тобі одному, Рідний Краю, —
Любив, як матір, Україну,
П'янів з твого лиш розмаю!

Фінальним акордом звучать слова Івана Огієнка:

Богдан зійшов у нас Зорею
І закотивсь за небосхилом,
Та позоставив нам Ідею
Й підпер її Величним Ділом [2, с.141].

За українську національну ідею «лишився навіки з чужиною» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і чимало інших праведників, борців за незалежну Україну, які своєю невтомною працею, а часто й своїм життям, наближали Україну до національного відродження, тому історична епопея «Наш Бій за Державність», яку автор «сильно перероблював, пильнуючи, щоб надати їй доброї поетичної форми та доброї літературної мови», звучить сьогодні як заклик доспівати «Недоспівану пісню».

Список використаних джерел:

1. *Гирич І.* Шкільна історія // Україна молода. — 2007. — 13 січня. — С.7.
2. *Митрополит Іларіон.* Твори. Том III «Наш Бій за Державність»: Історична епопея. — Ч. I. — Вінніпег, 1962. — 224 с.
3. *Остерська М.* Митрополит-міністр // Україна молода. — 2007. — 17 січня. — С.9.
4. *Сохацька Є.* «Й в державі вольній вольні діти / Тебе, великого, згадаєм!» (Образ Богдана Хмельницького за історичною епопеєю Івана Огієнка «Недоспівана пісня») // На варті українства. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. — С.274-277.
5. *Тимошик М.* «Лишусь навіки з чужиною». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передмови О.Кравченка та В.Скопенка. — К.: Наша культура і наука; Вінніпег: Український православний Собор св. Покрови, 2000. — 548 с.
6. *Шестаков А.* Козаки в Європі // Україна молода. — 2005. — 30 червня. — С.9.

The article deals with the historic epic of Ivan Ogienko «Our struggle for state system», which gives a clear and successive author's position to his ideological views.

Key words and word-combinations: artistic-sense paradigm, national idea, literary-artistic activity, philological analysis.

Отримано: 15.06.2007 р.